

Ilona Kemppainen

Sankarin kuolema

Näkökulma suomalaiseen yhteiskuntaan toisen maailmansodan aikana

Sotahistoria on historian osa-alue, jonka määrittäminen on ensi kädeltä melko helppoa. Ovathan sodat yleensä selvärajaisia ajallisia kokonaisuuksia, ja sotatoimet jokseenkin erillään muusta yhteiskunnallisesta elämästä. Näin on silloinkin, kun armeijat kootaan yleisillä kutsunnoilla ja sotien poliittiset jälkiselvittelyt kestävät pitkään. Viime vuosien aseelliset konfliktit maailman eri kriisialueilla ovat tosin muuttaneet tätä kuvaa.

Sotaa voidaan historiantutkimuksen piirissä käsitellä kuitenkin muistakin näkökulmista, kuin minkä varsinainen sodankäynti tarjoaa. Myös sodan jalkoihin jääneillä siviileillä on tarinansa kerrottavana; lisäksi sota vaikuttaa koko yhteiskuntaan taloudellisina, sosiaalisina, kulttuurisina ja poliittisina ilmiöinä. Sodan ja yleisen yhteiskuntahistorian yhteenkietoutuneisuus vain korostui 1900-luvun sodissa, jotka koskettivat entistä perusteellisemmin kaikkien sotaikäyviensä maiden kansalaisia.

Sota ja kuolema yhteiskunnassa

Oma kiinnostukseni sota-ajan Suomen tutkimiseen lähti sosiaalishistorian parista; voidaan myös puhua mentaliteettien historiasta. Alun perin, ja edelleenkin, olen kiinnostunut suomalaisen kuoleman historiasta, jossa 1900-luvun mittaan on havaittavissa selkeitä kehityslinjoja. Näillä on yhteytensä kansainvälisiin muutoksiin, mutta myös suomalaisia erityispiirteitä esiintyy. Kuoleman ensisijaiseksi tapahtumapaikaksi on tullut sairaala, ja se liitetään vanhuusvuosiin aivan eri tavalla kuin aiemmin. Kuolemansyistä tartuntataudit ovat luovuttaneet valta-asemansa sydän- ja verisuonitaudeille sekä syövälle, mikä osaltaan kertoo kuoleman todennäköisyyden siirtymisestä vanhuuteen. Ihmisten suhtautuminen kuolemaan on tullut etäisemmäksi, ja siitä puhuminen on monelle vaikeaa. Tätä kuolemaan liittyvien tabujen määrää ei kuitenkaan tule liioitella, ja nähdäkseni ns. kielletyn kuoleman vaihe kesti Suomessa melko lyhyen aikaa, koska monet väestölliset ilmiöt tapahtuivat maassamme myöhempään kuin muissa Länsi-Euroopan maissa.¹ Viimeisin kehitys tässä asiassahan on se, että kuolemasta on jälleen alettu puhua, monesti tietysti jonkinlaisen psykokulttuurin avulla.

Tämä yleinen tutkimusintressi, suomalainen kuolema, sai minut havaitsemaan, miten merkittävästi toisen maailmansodan aika on vaikuttanut suomalaiseen yhteiskuntaan. Pitkiä linjoja piirrettäessä yhteiskunnan kriisiajat jäävät helposti sivuun, mutta kuoleman suhteen näin ei tarvitse käydä. On näet niin, että toisen maailmansodan aika oli viimeisin suomalaisten kokema väestökatastrofi, kun 90 000 parhaassa työiässä olevaa miestä kuoli sodan seurauksena. Kuoleman sosiaaliset vaikutukset olivat myös merkittävät: 30 000 sotaleskeä, 50 000 sotaorpoa ja noin 100 000 kaatuneiden vanhempaa olivat eri tavoin olleet riippuvaisia näistä miehistä, ja sotakuoleman vaikutukset kestivät usein paljon sotavuosia pitempään.² Koska suomalainenkin yhteiskunta oli jo ennen sotia modernisoitumassa myös kuoleman suhteen, ei voida sanoa, että ns. traditionaalisen yhteiskunnan mallit olisivat välttämättä auttaneet yhteiskuntaa selviämään surusta ja kuoleman tuomista erilaisista käytännön ongelmista.

Suru ja sankarivainajat

Väitöskirjatutkimukseni tärkein tutkimuskysymys on: miten sankarivainajia surtiin? Olennaista sankarivainajien kuolemaan liittyvissä kysymyksissä on tietysti Suomen armeijan toiminta. Suomessa oli toisen maailmansodan aikana vallalla kansainvälisesti harvinainen, joskaan ei aivan poikkeuksellinen tapa evakuoida kaatuneet mahdollisuuksien mukaan heidän kotiseudulleen. Tämä kuului puolustusvoimien tehtäviin, vaikka aloite ei tullutkaan yksinomaan puolustusvoimilta. Ennen talvisotaa eri aselajien ohjesäännöissä oli varsin vähän mainintoja kaatuneista ylipäätään, ja perusolettamus oli, että kaatuneet haudattaisiin joko kentälle tai taistelukenttien läheisiin siviilihautausmaihin. Näinhän ei kuitenkaan tapahtunut, vaan sekä siviilien tekemät että puolustusvoimista itsestään lähteneet aloitteet muuttivat käytännön hyvin nopeasti talvisodan ensimmäisenä kuukautena.

Sitä, miten kaatuneiden evakuoiminen lähti käyntiin ja todella tapahtui, on tutkinut M.J. Lehtonen sotakorkeakoulun diplomityössään vuodelta 1973. Samoin sotilaspapiston työstä – heillehän kaatuneiden evakuointi sielunhoidon ja valistustoiminnan ohessa kuului – on erilaisia selvityksiä ja teoksia olemassa.³ Siitä, millaisiin ajatuksiin ja käsityksiin kaatuneiden evakuointi perustui, on tehty vähemmän tutkimusta. On kuitenkin aina tärkeää muistaa, ettei kuolema, kuten eivät muutkaan ihmiselämän ilmiöt sinällään, fyysisenä tapahtumana, merkitse vielä paljoakaan. Vasta ihmisten muodostamat yhteisöt ja niiden kulttuuriset käsitykset ja käytännöt sekä yksittäisten ihmisten tunteet ja kokemukset luovat sen kokonaisuuden, jota sanotaan jonkun ihmisen kuolemaksi. Kuten ihmisen elämä, myös ihmisen kuolema on sosiaalinen ilmiö.

Siviilihenkilön kuolema, varsinkin rauhan aikana, koskettaa joskus suurtakin yhteisöä, paljolti riippuen siitä, miten laaja vainajan elämänpiiri hänen eläessään oli ollut. Suomalaisen sotilaan kaatuminen Suomen armeijan palveluksessa taas käsitettiin monella tapaa koko kansakunnan asiaksi: olihan hän kaatunut, kuten sanottiin, meidän kaikkien puolesta. Kyse ei ollut vain siitä, miten kaatunut oli eläessään asian itse käsittänyt, vaan myös siitä, miten asia ymmärrettiin kansakunnan, paikallisyhteisön ja perheen tasolla.

Eri ihmisillä oli erilaisia toiveita ja pelkoja sotakuoleman suhteen; kun suruviesti perheelle tuli, oli tilanteesta koetettava selvitä ja päästä eteenpäin. Kansalaisten mieliala oli sotavuosina tarkkailun alaisena, ja erilaisia mielipiteen ilmaisuja sensuroitiin, joten senkään takia eivät mitkä

tahansa surun ilmaukset käyneet päinsä. Sankarihautajaiset olivat myös merkittävä sosiaalinen tapahtuma paikkakunnalla ja niihin kokoontui usein hyvinkin runsaslukuinen yleisö. Myös kaunokirjallisuudessa ja lehdistössä sankarikuolemaa käsiteltiin, mikä antaa toisenlaista näkökulmaa aiheeseen. Usein kirjeistä ja kuolinilmoituksista välittyvä kuva on hyvin erilainen kuin ajan ammattikirjoittajien valitsema esitystapa: draaman lait eivät aina sovi todelliseen elämään, joka esittäytyy esim. sota-ajan kirjeissä paljon hajanaisempaan ja epävarmempaan kuin taidokkaimmassakaan romaanissa. Kiinnostavia ovat myös erilaisten virallisten asiakirjojen ja viestien sanavalinnat: miten esimerkiksi omaisille kirjoitettava sotilaspastori kuvasi ja määritteli sankarivainajan kuolemaa.⁴

Näkökulmia sotaan ja sotahistoriaan

Voidaankin sanoa, että tutkimukseni sijoittuu enemmänkin sodan sosiaalishistorian kuin varsinaisen sotahistorian piiriin. Tämäntapaisia tutkimuksia on tehty useissa eri maissa; Cambridgen yliopistolla on julkaisusarjakin nimeltään the Social and Cultural History of Modern Warfare.⁵ Viimeisen puolentoista vuosikymmenen aikana esille ovat eri yhteyksissä Suomessakin nousseet sotilaiden lisäksi esille myös muut sodan toimijat ja kokijat. Osa suomalaisista toimi erilaisissa maanpuolustusta tukevissa järjestötehtävissä, mutta hyvin suuri osa kansasta eli arkeaan ajan olosuhteiden antamien mahdollisuuksien mukaan. Siviilien näkökulma sotavuosiin onkin perusteltu, koska he, samoin kuin useimmat sodan rintamallakin kokeneet, jatkoivat elämäänsä sodan jälkeen ja olivat rakentamassa suomalaista yhteiskuntaa. Sota ei koskaan voi olla erillinen saareke kansakunnan historiassa.

Kuitenkin tämä esille nostaminen on painottunut muuhun kuin akateemiseen historiantutkimukseen. On julkaistu erilaisia kirjekokoelmia, yhden henkilön muistelmia ja erilaisten muistitietokeräysten satoa. Nämä ovat usein koskettavia tarinoita selviytymisestä, ja niissä korostuvat kertojien oma ääni ja kokemukset, jotka tuntuvat voimakkailta ja koskettavilta vielä vuosikymmenien kuluttuakin. Toki on huomattava, että erilaisia sota-ajan muistelmia on julkaistu ennen 1990-lukuakin, mutta silti voidaan puhua viime vuosien suoranaisestä muistitietobuumista. "Kansa taisteli" -näkökulman rinnalle on tullut "kansa selvisi" -näkökulma.

Tämä johtuu ensiksi tietysti siitä ilmeisestä seikasta, että Suomessa on Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen koettu keskusteluilmapiiri aiempaa vapaammaksi. Myös toisen maailmansodan ajoista on puhuttu enemmän, ja tuotu esiin aiemmin vaikeiksi ja jopa kielteisiksi koettuja asioita, kuten lottamuistot. Toinen, historiantutkimukseen suuremmin liittyvä selitys on, että muistitiedon asema historian ja kulttuurin tutkimuksen kentässä on vahvistunut. Enää ei muistitiedosta pelkästään etsitä tapahtumien todellisuutta, vaan myös kokemusta ja tunteita, joilla on tärkeä rooli ihmisten todellisuuskuvan muokkaajina.⁶

Näiden tekijöiden yhteisvaikutus on kuitenkin aiheuttanut jossain määrin erikoisen tilanteen. Kun tutkija sanoo tutkivansa toisen maailmansodan aikaa, häneltä kysytään lähes aina: "Sinä varmaan teet sitten haastatteluja". Kysymys sinänsä on hyvä. Haastattelut ovat yksi varteenotettava tapa hankkia tutkimusaineistoa. Työlästä se kylläkin on, eikä kaikkiin aiheisiin välttämättä ole helppo saada haastateltavia. Mitä kauemmaksi ajassa siirrytään, sitä todennäköisempää on, että haastateltavia ei enää ole lainkaan saatavissa, tai heidän näkökulmansa on

hyvin nuoren henkilön tai lapsen. Aiheesta riippuen tämä joko on ongelma tai ei; itse olen päätenyt jo melko varhaisessa vaiheessa käyttämään vain sota-aikana tuotettuja aineistoja. Muistitieto ei ole tutkimuksessani mukana, vaikka sen arvon tunnustankin.

Jorma Kalela ottaa teoksessaan *Historiantutkimus ja historia esille* historian esitysten kolme muotoa. Nämä ovat historiantutkimus, joka tapahtuu akateemisessa ympäristössä, historiankirjoitus, joka on kirjallisen muodon saanutta historiallista tietoa, mutta joka ei välttämättä ole suhteessa tieteelliseen tutkimukseen sekä historian esitykset, jotka Kalelalla tarkoittavat ilmeisesti lähinnä suullisesti välittyvää tietoa historiasta.⁷ Tämä kolmijako on hyvä, kun pohdimme sodan sosiaalishistoriaa ja sitä, mitä ihmiset siltä odottavat.

Historiantutkija saa usein kuulla ns. maallikoiden käsityksiä omasta tutkimusaiheestaan. Varsinkin kansallisten kohtalonhetkien tutkijalla on hyvä tilaisuus saada perspektiiviä omille tekemisilleen siitä, mitä hänen oletetaan tekevän, ja millä mielellä tutkimusta harjoittavan. Vaikka tieteen oletetaan yleensä olevan neutraalia, sota-ajan historiaa tutkivan uskotaan usein olevan voimakkaan sitoutunut tutkimusaikansa ihanteisiin, tai ainakin haluavan tehdä tiettäväksi kansallisen sankaruuden suuruutta. Tämän vastapainoksi tulee sosiaalishistorialliseen tutkimukseen monesti sisäänkirjoitettu historiaa alhaalta -ajatus: sosiaalishistorian tulisi tehdä näkyväksi aiemmin huomiotta jääneitä tai väärin ymmärrettyjä yhteiskunnan ryhmiä. Tämä taas johtaa ajatukset helposti poliittiseen vasemmistoon; se, että tutkijaa kiinnostaisi jokin tieteen sisältä nouseva kysymys, on sotavuosien ollessa kyseessä monesti vieras ajatus.

Varsinainen keskustelu siitä, mitä sota-ajan ja yleensä sodan sosiaalishistoria on ja voisi olla, onkin jäänyt vielä käymättä. Nykyinen ilmapiiri viittaa siihen, että sodan sosiaalishistoria mielletään jollakin tasolla naisten asiaksi: kunhan kerrotaan, miten naisjärjestöt toimivat, kunhan soteleskien ja -orpojen muistot saadaan talteen, on koko aihepiiri tutkittu. Tämä ajatus toistaa sotavuosien sukupuolittunutta jakoa taisteleviin miehiin ja kotirintaman naisiin. Koskaan tällainen jako ei toteutunut: rintamalla oli naisia erilaisissa tehtävissä, ja suuri osa miehistä puolestaan kotirintamalla, kerrallaan kansasta oli rintamalla aina korkeintaan 10 prosenttia.⁸ Ei siis voida ajatella, että sodan sosiaalishistoria olisi vain naishistorian jatke, vaikka miellettäisiinkin se vain kotirintaman historiaksi. Varsinkin kun naishistoriakin on muuttunut siten, että ns. näkyväksi tekeminen ei enää ole keskeinen kysymys, vaan koko sukupuolen käsitteen problematisoiminen; ns. mieshistorian aukkojen täyttämisen ei enää ole naishistorian itselleen asettama tehtävä.⁹

Omassa tutkimuksessani ei tällainenkaan jako käy päinsä. Sankarikuolema oli koko suomalaisen yhteiskunnan asia. Usein noina vuosina sanottiinkin, että jokaista sankarivainajaa surivat kaikki suomalaiset. Oman tutkimukseni kannalta on oleellista kysyä, toimiko tämä ajatus lohdutuksena, vai oliko se samalla normittava: koska suremme kaikki yhdessä, ovat vain tietyt suremisen tavat sallittuja. Rintamalla kuolema oli varsinkin ankarien taistelujen aikana asia, jota ei juuri sopinut ajatella. Mielessä se kuitenkin oli, vaikkakaan ei kenties valistusupseerien hahmottelemana ylevänä ihanteena. Mielenkiintoista onkin ollut havaita, miten erilaisia ihanteellisia ajatusmalleja ja sanontatapoja voitiin käyttää hyödyksi keskusteltaessa kuolemasta ja surusta, vaikka toisessa lauseessa suhtautuminen saattoi olla hyvinkin erilaista.

Koko sankaruuden käsite on täytynyt tutkimuksen kuluessa kyseenalaistaa. Suomalaisella sankarivainajalla oli melko vähän tekemistä antiikin heerosten, saati myöhempien aikojen uljaiden ja itseriittoisten sankarien kanssa. Sen sijaan runebergiläinen tyyni kohtalon hyväksyminen, suorastaan sodan pitäminen vain yhtenä osana vaatimattoman työteliästä elämää oli tyyppillistä suomalaisille sankari-ihanteille. Tämä on myös puolustusvoimien sankaruuskäsitys: suurinta on palveleminen. Siksi sankarivainajan statuksen saivat kaikki puolustusvoimien palveluksessa ollessaan tai sen seurauksena kuolleet: myös työvelvolliset, lotat ja sodan jälkeen sodassa saamaansa sairauteen tai vammaan kuolleet. Tämän seikan voi varmistaa melkein päältä tahansa sankarihautausmaalta.

Surun sukupuolet

Vaikka en lähtenytkään tekemään tutkimustani korostuneesta sukupuolinäkökulmasta käsin, myös sota-ajan yhteiskunnan voimakkaasti sukupuolikeskeisiin näkemyksiin omasta itsestään on täytynyt ottaa kantaa. Sankarivainajien evakuoiminen kotiseudulle antoi naisille tavallista korostuneemman roolin tilanteessa, jossa kansakunnan keskeinen toiminto, taistelemine ulkoista vihollista vastaan, oli kuitenkin miesten tehtävä. Sukupuolten työnjako mainittiin usein myös suomalaisena hyveenä, ja neuvostoliittolaisia naissotilaita pidettiin barbarian ilmentymänä; lotathan eivät Suomessa osallistuneet varsinaisiin taisteluihin, vaikka joskus olivat myös sotilaallisissa tehtävissä. Suomalaisten sankarihautajaisten kuvaan kuului lottien kunniakuja kirkossa tai haudalla, ja kotirintaman työelämässä naisten oli usein otettava miesten rooli, vaikkei se helposti aina käynytkään.

Viime vuosien muistelukerronnassa juuri naisten aktiivinen rooli sota-aikana on korostunut. Tämä johtuu sekä siitä, että näistä asioista ei ole aiemmin kovin paljoa puhuttu, mutta myös muistelijoiden keskimääräisestä iästä: nyt vielä mukana muistelemassa olevat olivat useimmiten sodan aikaan melko nuoria, joko nuorisoa tai aikuisen elämänsä alussa. Omassa tutkimuksessani tärkeimmäksi on kuitenkin noussut naisten passiivisempi rooli uhrautuvina äiteinä.

Nationalismin kuvaan kansakunnasta kuuluu se, että naisten tärkein toiminto on kansakunnan fyysinen uusintaminen, selkokielellä sanottuna lasten synnyttäminen ja kasvattaminen isänmaalle.¹⁰ Ei ole sattumaa, että Väestöliitto perustettiin vuonna 1941, ja lapsilisä alettiin maksaa sotien jälkeen vuonna 1948.¹¹ Jo 1930-luvulla oli huolestuttu suomalaisten vähenemisestä, ja vaikka materiaalipula oli varsinkin talvisodan aikana tärkeä sotilaallinen kysymys, eniten oltiin kuitenkin huolissaan miesten puutteesta. Tätä ei voitu sodan aikana helpottaa, mutta katse kohotettiin jo tuleviin sotiin ja sukupolviin. Suurperheen äiti oli ihanne.

Eniten sankarikuoleman yhteydessä puhuttiin kuitenkin sankarin äidistä, joka mielellään kuvattiin jo harmaapäiseksi, poikansa vaatimattomalla vakavuudella uhraavaksi hahmoksi. Sankarien isät eivät tässä ihannekuvassa ole mukana; joskus heidän saatettiin mainita kaatuneen jo aikanaan aiemmissa isänmaan puolesta käydyissä sodissa. Tämä liittyy aiemmin mainitsemaani surun yhteisyyteen: samalla tavoin kuin sotilaan isänmaalle antama uhri oli myös äidin uhri, se saatettiin ymmärtää koko kansakunnan uhriksi. Näin surukin oli kaikille yhteinen. Kuvaava esimerkki ovat Kotiliesi-lehdessä julkaistut sankariäitien kuvat. Samalla tavoin kuin Suomen Kuvalehdessä julkaistiin kaatuneiden sankarien

kuvia, myös äitien kuvat tuotiin esille johtavassa naistenlehdessä. äitien merkitystä korosti vielä se, että näissä kuvagallerioissa julkaistiin myös pommituksessa kuolleiden naisten sekä työnsä ääreen kuolleiden lottien ja sairaanhoitajien kuvia, mutta ei sankarivainajien vaimojen, sisarien tai tyttärien kuvia. Uhrin saattoi antaa siis omalla työllään tai poikansa kautta.

Tutkimukseni ei kuitenkaan kosketa mitään tiettyä yhteiskunnan ryhmää sinänsä. Sankarivainajan omainen saattoi olla kuka tahansa, jonka lähipiiriin kuului sodan tuloksena kuollut henkilö. Sankarikuolema ilmiönä koski koko yhteiskuntaa – vähintään tuttava kaatui jokaiselta. Sankarihautajaisia vietettiin kaikilla paikkakunnilla, monissa jopa suhteellisen säännöllisesti. Voidaan puhua kansallisesta surusta. Kuitenkin tuon surun yksilölliset ilmenemismuodot olivat monet.

Surun merkitys ja käyttö

En kuvittele voivani määrittää kaikkea mahdollista suomalaisen sankarikuolemaan liittyvää yhdessä tutkimuksessa, mutta olen kokenut tärkeäksi nostaa esiin tämän elämänalueen. Sotahistoriaa se on siinä mielessä, että puolustusvoimien toiminta ja sotilaallisen tilanteen muutokset tulevat esiin ja ovat keskeisiä. Voidaan mm. havaita, että suhtautuminen sankarikuolemaan oli erilaista talvisodassa, jatkosodan hyökkäysvaiheen aikana, asemasodan kuluessa, kesän 1944 torjuntataisteluissa ja Lapin sodassa.¹² Kiihkeintä uhrimieli oli jatkosodan alussa, jolloin koettiin suomalaisten saavan hyvityksen menneistä kärsimyksistä ja isänmaan tulevaisuuden olevan valoisampi kuin koskaan. Lapin sodan aikaisiin monesti synkkyyttä ja toivottomuutta huokuviin tunnelmiin on pitkä matka. Nämä erot voivat tuntua itsestään selviltä, mutta eri aineistoissa niiden vaihtelu on monisyistä ja joskus yllättävääkin.

Kaatuneiden evakuoiminen kotiseudulle oli ilmeisen tärkeää sotilaille itselleen, ja on mielekästä ajatella, että se omalla tavallaan motivoi suomalaisia osallistumaan sotaponnistuksiin niinkin yhtenäisinä kuin tapahtui. Sankarivainajat eivät olleet osa siviileiltä suljettua puolustusvoimien piiriä, vaan taisteluidensa päätyttyä he palasivat kotiseudulle. Toisaalta kotiseudulla tuli pyrkiä järjestämään mahdollisuuksien mukaan sotilaalliset hautajaiset lippuvartiointeen ja kunnialaukauksineen. Kansakunta oli sodassa, ja se oli sitä kokonaan, kaikilla kulttuurin tasoilla, vaikka tulkinnat vaihtelivatkin.

Vaikka tutkija voi analyttisesti tarkastella nationalismin ilmenemistä tutkimanaan aikakautena, hän ei noin vain pääse eroon oman aikansa nationalismin ilmentymistä. Toisen maailmansodan aika on 1990-luvulta alkaen – ja kenties korostuneemmin juuri tuolla vuosikymmenellä kuin enää nykyään – ollut keskeinen suomalaisen kansallisen identiteetin rakennusaine. Sitä se on ollut aiemminkin, mutta mainittu kokemus uudesta sanomisen vapaudesta on nostanut esiin myös aiempaa voimakkaampia kansallismielisiä tunteita. Mielellään vedottiin varsinkin 90-luvun lamavuosina siihen, kuinka suomalaiset ovat ennenkin selvinneet kriiseistä yhdessä ja peräänkuulutettiin "talvisodan henkeä". Kun halutaan moralisoida jotakin nykypäivän elämänmenon ilmiötä, ei ole mahdotonta vedota sota-aikaan ja sanoa, että senaikaiset ihmiset eivät olisi moisesta valittaneet tai vastaavaan sortuneet. Sota-aika koetaan jotenkin puhtaammaksi ja paremmaksi suomalaisuuden ajaksi.

Nykysuomalaisten erot ja yhtäläisyydet sotavuosien suomalaisiin ovatkin

kiintoisa pohtimisen paikka, koska sotavuosina vedottiin nationalismin parhaiden periaatteiden mukaisesti kansakunnan ikaikaiseen luonteeseen ja kohtaloihin. Puhuttiin suomalaisesta sotilaasta, joka oli aina ollut yhtä altis puolustamaan isänmaataan, ja esimerkit tästä löydettiin Runebergiltä ja Topeliukselta.¹³ Muisteltiin, kuinka idän uhka on aina ollut suomalaisten kohtalona, ja varsinkin jatkosodan alussa arveltiin tuon uhan nyt iäksi poistuvan.

Sotilaan tehtävä on sotia ja totella esimiestään kyselemättä. Sotilas ei kuitenkaan koskaan ole pelkästään sotilas, vaan hänellä on vanhemmat, sisarusia, puoliso ja lapsia, riippuen elämänvaiheesta ja sen kulusta. Sotilaan kuolema on ongelma armeijalle, mutta vielä enemmän se on sitä siviiliyhteisölle, koska sotilas voi olla paikallaan korvattavissa, mutta poika, puoliso ja isä harvoin on. Sankarikuolemaa käsittelevä tutkimukseni pyrkii juuri löytämään näiden erilaisten yhteisöjen tavat puhua sankarikuolemasta. Eräs suosikkisitaattini on brittiläisen C.E. Montaguen lause "war hath no fury like a non-combatant",¹⁴ eli alkeellisesti kääntäen: "sodassa ei tavata sellaista raivoa kuin kotirintamalla". Puolustusvoimien kommentit sankarikuolemasta ovatkin melko niukkoja ja vaikeasti löydettävissä; sen sijaan siviilipuolen kirjoittajilla oli asiasta usein paljonkin sanottavaa.

Ilona Kemppainen Historiallisen yhdistyksen järjestämässä seminaarissa 28.10.2003.

Viitteet:

1. Ks. esim. Ilona Kemppainen, *Kuolema ilmoittaa lehdessä – suomalainen kuolema Helsingin Sanomien kuolinilmoituksissa 1890–1980*. Talous- ja sosiaalhistorian pro gradu-työ, Helsingin yliopisto 1998. Aiheesta enemmän: Philippe Ariès, *The Hour of Our Death*. Penguin Books 1981. Norbert Elias, *Kuolevien yksinäisyys*. Gaudeamus 1993. Arthur E. Imhof, *Ars Moriendi: die Kunst des Sterbens einst und heute*. Böhlau 1991. (Takaisin tekstiin.)
2. Ks. esim. Päiviö Tommila, *Kunniavelka kaatuneille: kymmenen vuotta kaatuneitten omaisten huoltoa*. Sotaleskien ja kaatuneitten omaisten huolto r.y. 1955. (Takaisin tekstiin.)
3. M.J. Lehtonen, *Kaatuneiden huollon järjestely Suomen sodissa 1939–1945*. Sotakorkeakoulun diplomityö 1106/1973. Erkki Kansanaho, *Papit sodassa*. WSOY 1991. Lauri Saario, "Kaatuneiden evakuoitikeskusten toiminta talvi- ja jatkosodassa." *Sotahistoriallinen aikakauskirja* 8/1989. Ks. m. Lauri Palva, *Sankarivainajien tie kotiin*. Lauri Palva 1997.

- (Takaisin tekstiin.)
4. Laaja sodanaikaisten kirjeiden kokoelma sijaitsee Tampereen yliopiston Kansanperinteen laitoksella. Kokoelman pohjalta on toimitettu kaksi teosta: Taina Huuhtanen (toim.), *Talvisodan kirjeet*. Otava 1984. ja *Jatkosodan kirjeet*. Otava 1986. Tutkimuksessani käytän kuitenkin alkuperäisaineistoa erilaisten kirjekokoelmien rinnalla. (Takaisin tekstiin.)
 5. Ks. esim. Jay Winter, *Sites of Memory, Sites of Mourning*. Cambridge University Press 1995. tai Jay Winter and Emmanuel Sivan (eds.), *War and Remembrance in the Twentieth Century*. Cambridge University Press 1999. (Takaisin tekstiin.)
 6. Muistitietoon ja sotahistoriaan kohdistuvan kiinnostuksen samanaikaisuudesta allekirjoittaneelle huomautti prof. Pauli Kettunen poliittisen historian nationalismi-teemaryhmän tilaisuudessa 24.4.2003. (Takaisin tekstiin.)
 7. Jorma Kalela, *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus 2000. s. 25. (Takaisin tekstiin.)
 8. Erja Saraste esittää teoksessa *Suomi 1941* (toim. Martti Turtola, Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos 1987) miehistä olleen asepalveluksessa enimmillään 16–17 prosenttia. Jos mukaan lasketaan rintamalla toimivat naiset ja muut kuin suoraan asepalveluksessa olleet miehet, voidaan rintamalla olevien lukua kaikkiaan arvioida karkeasti näin. (Takaisin tekstiin.)
 9. Kiitän VTM Kirsi Mäkeä tästä korjauksesta. (Takaisin tekstiin.)
 10. Ks. esim. Ida Blom, Karen Hagemann and Catherine Hall, *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*. Berg 2000. (Takaisin tekstiin.)
 11. Kalle österlund (toim.), *Perheen puolesta. Väestöliitto 1941–1991*. Otava 1991. (Takaisin tekstiin.)
 12. Erityisesti sanomalehtien kuolinilmoituksissa tapahtuu siirtymistä henkilökohtaisiin tunteisiin isänmaalle annetun uhrin korostamisen sijasta. (Takaisin tekstiin.)
 13. Erinomainen esimerkki on puolustusvoimien virkakäyttöön tarkoitetun Sotilaspappi-lehden numeron 22/1943 liite "Suomalainen kristitty sotilas kautta aikojen", jossa Yrjö J. E. Alanen kirjoittaa aiheesta kaunokirjallisuuden lähdeongelmat sinänsä tunnistaen. Pääasiassa talvisodanaikaisia sotilaiden kirjeitä sisältävä Paavo Virkkusen kokoama teos *Suomen taistelevan armeijan henki* (Otava 1941) puolestaan sisältää luvun nimeltä "Runeberg redivivus", jolla viitataan samaan asiaan. Kiistääpä Virkkunen historiantutkimuksen merkityksen selvittäessä, millainen on suomalainen sotilas: "Sotilaittemme taistelun jaloutta eivät mitkään asiakirjat kykene järkyttämään" (mt. s. 133). (Takaisin tekstiin.)
 14. Montaguen lausuma on peräisin ensimmäistä maailmansotaa käsittelevästä teoksesta *Disenchantment* ja mukaillee vanhaa lausumaa "hell hath no fury like a woman scorned". Kotirintamalla olevien henkilöiden asenteisiin nähden viittaus on usein varsin kohdallaan. (Takaisin tekstiin.)

Ilona Kempainen on tutkija Helsingin yliopiston Yhteiskuntahistorian laitoksessa.

ENNEN JA NYT

Historian tietosanommat